

Акматалиев Асанбек Тургунбаевич,
философия илимдеринин кандидаты, доцент.
ОшТУнун академик Б.Мурзубраимов атын.
эл аралык Өзгөн технологиялык жана
билим берүү институту;
akmataliev.asanbek@mail.ru.

КЫРГЫЗСТАНДЫН АЗЫРКЫ ШАРТЫНДАГЫ ДИН МЕНЕН АДЕП- АХЛАКТУУЛУКТУН ӨЗ АРА БАЙЛАНЫШЫ

Аталган макалада Кыргызстандын азыркы шартындагы дин менен адеп-ахлактуулуктун өз ара байланышы каралат, андан тышкары анда айтылгандай, биздин коомдо дин адеп-ахлактуулуктун негизи деген пикир кыйла кеңири тараган. Адеп-ахлактык-этикалык тарбияны диний дүйнө көз караш системасына киргизүүгө умтулуудан көрүнүп турган тенденция бар деп айта алабыз.

Негизги сөздөр: дин, адеп-ахлактуулук, адамзат, маданият, функция, ан-сезим, маданий мурас, болмуш, тенденция, индивид.

Акматалиев Асанбек Тургунбаевич,
кандидат философских наук, доцент.
Международный Узгенский институт
технологии и образования им. академика
Б.Мурзубраимова ОшТУ.

ВЗАИМОСВЯЗЬ РЕЛИГИИ И ПРАВОСВЕДНОСТИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ КЫРГЫЗСТАНА

В данной статье рассматривается взаимосвязь религии и нравственности в современных условиях Кыргызстана, также в ней говорится о том, что в нашем обществе достаточно распространено мнение, согласно которому религия – это фундамент нравственности. Существует тенденция, проявляющаяся в стремлении вписать нравственно-этическое воспитание в систему религиозного мировоззрения.

Ключевые слова: религия, нравственность, человечество, культура, функция, сознание, культурное наследие, бытие, тенденция, индивид.

Akmataliev Asanbek Turgunbaevich,
Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor.
International Uzgen Institute of Technology and
Education by academician B. Murzubraimov
OshTU.

THE RELATIONSHIP OF RELIGION AND MORALITY IN MODERN CONDITIONS OF KYRGYZSTAN

This article discusses the relationship between religion and morality in the modern conditions of Kyrgyzstan, it also says that in our society there is a fairly widespread opinion that religion is the foundation of morality. We can already say that there is a tendency in the

republic, which manifests itself in the desire to inscribe moral and ethical education in the system of religious worldview.

Key words: religion, morality, humanity, culture, function, consciousness, cultural heritage, being, tendency, individual.

Кыргызстандын азыркы шартында дин менен адеп-ахлактуулуктун өз ара байланышы маселесинин бүгүнкү актуалдашуусу негизинен илимий коомчулуктун жигердүү көз карашы эмес, ислам дининин дин менен адеп-ахлактуулуктун өз ара байланышын киргизүү үчүн жигердүү үгүт жүргүзүп жаткан түрдүү ислам уюмдары менен мекемелеринин активдүү көз караштары менен шартталган, алар бир нече ондогон жылдар бою дүйнөдөгү мусулмандык моралдын нормаларын киргизүү боюнча активдүү иштерди алып барууда. Азыркы Кыргызстанда дин биздин мамлекетте адеп-ахлактуулуктун негизи боло алабы? Фактыларга кайрылалы. Эгерде 1960-жылы Кыргызстанда республиканын калкынын жарымынан азы ислам динин тутунса, Азия элдеринин салыштырмалуу жогорку табигый өсүшүнөн жана Кыргызстандын европа тектүү тургундарынын эмиграциясынан улам мусулмандардын үлүшү азыр 90%ке жакындап калды [1]. Эгерде 1991-жылы б.а. Советтер Союзу тараганга чейин Кыргызстанда 40 мечит болсо, 2020-жылдын башында 3 миңден ашык диний бирикмелер, уюмдар жана окуу жайлары каттоодон өткөн. Диний бирикмелердин жана уюмдардын эң көп саны Ош облусунда (997) катталган. Бул көрсөткүч боюнча экинчи орунда Жалал-Абад облусу (660), үчүнчүдө Чүй облусу (496) турат. Диний уюмдардын эң азы Нарын (126) жана Талас (167) облустарында. Эгерде 2015-жылы Кыргызстанда 2005 диний бирикмелер, уюмдар жана окуу жайлары катталган болсо, 2020-жылдын башында алардын саны 66%га көбөйгөн – 3329. Ошол эле учурда 87% ислам дининдеги диний бирикмелер жана уюмдар, 12% христиандык уюмдар, 1% - башка диндер (иудаизм, буддизм ж. б.). 2014-жылдан 2019-жылга чейинки ушул эле мезгилде Кыргызстанда светтик билим берүүчү окуу жайлардын саны 18%га өскөн. 5 жыл ичинде эң чоң өсүш мектепке чейинки уюмдарда катталган – 52%. 2014-жылы алардын саны 1062 болсо, 2019-жылы 1617. Орто кесиптик билим берүү уюмдарынын саны 12%га өскөн. Мектептердин жана университеттердин саны 4%ке өскөн [2]. Ошентип, учурда Кыргызстанда жалпы билим берүүчү мектептерге караганда мечиттер көп. Мында республикада мектептердин 60%и 1980-жылга чейин курулган. Өлкө боюнча расмий түрдө 192 мектеп авариялык абалда деп жарыяланган [3]. Ошентип, Кыргызстанда светтик билим берүү белгилүү бир мааниде деградацияга учурап, бул процесс диндин, ага жараша диний дүйнө таанымдын жана адеп-ахлактуулуктун таасиринин байкалаарлык күчөшүнүн өнүгүндө жүрүп жатат.

Биздин коомдо дин адеп-ахлактуулуктун негизи деген пикир кыйла кеңири тараган. Кыргызстан эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин өлкөдө ислам динин жарандар арасында эркин жайылтууга коюлган бардык чектөөлөр алынып салынган. Куран кыргыз тилине которулуп басылып, диний билимди жана таалим-тарбияны, үрп-адаттарды, ырым-жырымдарды пропагандалоочу, исламдын талаптарын элге түшүндүргөн гезит-журналдар чыга баштады. Адеп-ахлактуулук маселелерине арналган предмет кыргыз мектептеринде киргизилип, кийинчерээк «Адеп сабагы» деп аталып калган. Бул предметти окутуу процессинде окуучулар ислам дини жөнүндө алгачкы маалыматтарды алышат. Чындыгында республикада адеп-ахлактык-этикалык тарбияны диний дүйнө көз караш системасына киргизүүгө умтулуудан көрүнүп турган тенденция бар деп айта алабыз. Чыныгы ыймандуулар үчүн адеп-ахлактуулук диний дүйнө көз караш жана аң-сезимден ажырагыс нерсе. Алардын пикири боюнча, анын негизи жана критерийи – бул Улуу Жараткан, анын көрсөтмөлөрү. Ы.М.Мукасов жазгадай, «ислам дин катары гана эмес, адамдарды адеп-ахлактуулук жактан

тарбиялоонун активдүү фактору катары да аракеттенген» [4, 86-б.]. Бул сапаты менен ал азыркы Кыргызстанда өзгөчө суроо-талапка ээ.

Дин менен адеп-ахлактуулуктун өз ара байланышы жөнүндөгү маселе биринчи кезекте «дин» жана «адеп-ахлактуулук» түшүнүктөрүн аныктоо маселеси болуп саналат. Аныктамаларга тигил же бул адам тарабынан салынган жана алардын ортосундагы мамилелердин негизги форматын белгилеген тигил же бул мазмун кызмат кылат. Берлин университетинин профессору Г.Гижицкийдин суроолоруна Л.Толстойдун жообу кызмат кылат: «1) Дин деген эмне? 2) динден көз карандысыз адеп-ахлактуулук болушу мүмкүнбү?». Л.Толстой мындай деп жооп берген: «Дин - адамдын чексиз дүйнөгө же анын башталышына болгон жеке инсандык мамилеси тарабынан берилгени белгилүү. Адеп-ахлактуулук бул мамиледен келип чыккан түбөлүктүү жашоо жетекчилиги. Ар кандай диндин маңызы, Л.Толстойдун айтымында, «мен эмне үчүн жашап жатам жана мени курчап турган чексиз дүйнөгө менин мамилем кандай?» деген суроого жооп берүүдөн гана турат [5, 4-б.].

Жогоруда айтылгандардын бардыгы бизди кыргыздардын диний аң-сезимине байланышкан маселеге кайрылып, азыркы шартта анын адеп-ахлактуулук аң-сезимине тийгизген таасиринин мүнөзүнүн даражасына баа берүүгө түрткү берет.

Кыргызстанда диндин кайра жаралуусуна негизинен коммунисттик идеологиянын кыйрашы өбөлгө түздү, анын негизги кемчилиги, биздин пикирибизде, анын атеисттик дүйнө таанымдын негизинде курулгандыгы, б.а. адам менен коомдун жашоосундагы эң негизги эки кубулушту, тагыраак айтканда, Кудайга жана жандын өлбөстүгүнө болгон ишенимди жокко чыгарган дүйнө көз караш.

Диндин аныктамаларынын бирине ылайык, бул табияттан тышкаркы нерселерге болгон ишенимден улам белгилүү бир көз караштар системасы, ал адеп-ахлактык нормалардын жана жүрүм-турумдун түрлөрүнүн, ырым-жырымдардын, культтук иш-аракеттердин жана уюмдардагы адамдардын бирикмесинин жыйындысын камтыйт [6]. Диндин аныктамасынын өзү анын адеп-ахлактуулук менен байланышынын белгисин камтыйт, анткени дин, башка нерселер менен катар, «моралдык нормалардын байланышы» болуп саналат. Мындай мааниде дин адеп-ахлактуулуктан тышкаркы, ал эми диний аң-сезим адеп-ахлактык аң-сезимден тышкары жок болушу мүмкүн эмес. Албетте, алар бири-бирине окшош эмес, бирок алардын өз ара байланышы жана көз карандылыгы ушунчалык күчтүү жана айкын болгондуктан, бири-бирисиз, узак тарыхый убакыт бою жашай албайт, аны, тарыхый окуялар далилдеп турат. Советтер Союзунун кулашы постсоветтик республикалардын аймагында диний дүйнө көз караштын, адеп-ахлактуулуктун жана институттардын тез жанданышы менен коштолгон тажрыйба.

Демек, дин кайсы доорго, кайсы бир диний окуунун өзгөчөлүктөрүнө, кандайдыр бир конфессиянын санына карабастан, жалпысынан кабыл алынган төмөнкү функцияларды аткарат:

Биринчи функция - жөнгө салуучулук болуп саналат, ал дин индивиддердин, социалдык топтордун, бүтүндөй коомдун жүрүм-турумун жөнгө салып, адамдын эркиндиги үчүн белгилүү чектерди белгилөөдөн турат. Башкача айтканда, диндин бул функциясы аркылуу индивиддердин, топтордун жана жамааттардын ишмердүүлүгү, мамилелери, аң-сезими жана жүрүм-туруму диний укуктун, адеп-ахлактуулуктун көрсөтмөлөрүнүн жана нормаларынын системасынын, ошондой эле баалуулуктардын диний тутумунун жардамы менен башкарылат, андан тышкары эреже катары, белгилүү бир идеялардын, баалуулуктардын, мамилелердин бүтүндөй комплекси, көз караштардын, каада-салттардын, үрп-адаттардын түздөн-түз диний кыртыштан жана маданияттан бышып жетилген же диний идеялар, баалуулуктар менен иш жүзүндө ушундай даражада айкалышып, аларды бири-биринен ажыратуу кыйынга турат. «Кадырлуу баланын ата-энесине болгон мамилеси, - деп жазган немец философу, жашоо философиясынын өкүлү Г.Зиммель, - өз мекенине болгон дилгир мекенчилдин...

кол алдындагы адамдын өз кожоюнуна болгон мамилеси, анын таасири, же анын армиясына эр жүрөк жоокер, ушундай чексиз ар түрдүү мазмундагы бардык бул мамилелер, бирок, алардын психикалык көрүнүшү көз карашынан алганда, диний деп сыпаттала турган жалпы тон болушу мүмкүн. Алардын бардыгында жан аябас берилгендик менен жеке бакытка болгон чаңкоо, кичи пейилдик менен шаттыктын, сезимдик стихиялуулуктун жана экстрасенсордук абстракциянын өзгөчө аралашмасы бар... Ошол эле учурда бул жерде кандайдыр бир деңгээлде сезимдин интенсивдүүлүгү, спецификалык чын ыкластуулугу жана күчү пайда болуп, ички карым-катнаш, субъекттин жогорку даражадагы аймакка өтүшү, аны ошол эле учурда ал ички жана жеке нерсе катары сезет» [7, 144]. Ырас, адеп-ахлактуулук бир эле функцияны аткарат, ал эми маңызы жагынан бул функция эки учурда тең бирдей. Бирок, таасир тийгизүүнүн формаларында, баштапкы булактарда, бийликте, куралдарда, дин менен адеп-ахлактуулук курулган негиздеринде ж.б. белгилүү бир айырмачылыктары бар жана адеп-ахлактык ушунчалык биригип кеткендиктен, бирин бөлүп кароо иш жүзүндө мүмкүн эмес. Дин адеп-ахлагы бар экенин айтпаганда да, б.а. ишенимдин негизинде курулган жана анын чексиз бийлигин тааныган адеп-ахлактын бир түрү.

Экинчи функция – дүйнө көз караштык, ал дин же диний дүйнө көз караштын ичинде дүйнөнүн картинасын түзүп, андагы адамдын ордун, ошондой эле баалуулуктар системасын аныктайт. Белгилүү бир адеп-ахлактуулуктун ичинде дүйнөнүн белгилүү бир картинасы да калыптанат, бирок адеп-ахлактуулук бул дүйнө менен динден айырмаланып, кыйыр түрдө байланышкан. Ал эми адамдын дүйнөдөгү орду жөнүндө айтсак, адам тигил же бул коом тарабынан кабыл алынган нормалардын жана адеп-ахлактуулуктун белгилүү бир системасынан тышкары болуп, аны курчап турган дүйнөдө таптакыр адашып калгандыгы ачык көрүнүп турат. Акыр-аягы, баалуулуктар системасы. Адеп-ахлактуулук, дин сыяктуу эле, баалуулуктардын белгилүү бир системасы жок болбойт. Айырмасы, диний морал жана баалуулуктар системасы Кудайдын шартсыз бийлигине курулат, адеп-ахлактык баалуулуктар системасы бул бийликти сөзсүз түрдө тааныбайт. Адамзат тарыхында коомдун адеп-ахлактуулугу диний негизде курулган учурлар көп болгон. Учурда бул абал, б.а. коомдун адеп-ахлактуулугу иш жүзүндө диний адеп-ахлактуулуктан ажырагыс болгондо, адеп-ахлактуулук кыргыз элин камтыган мусулман дүйнөсүнө мүнөздүү. Диндин дүйнө көз караштык функциясына байланыштуу, бул функция дүйнө көз карашына (дүйнөнү бүтүндөй жана андагы жеке кубулуштарды жана процесстерди түшүндүрөт), дүйнө таанымына (дүйнөнү сезүү жана кабылдоолорунда чагылдырган) негизделерин баса белгилей кетүү керек, (индивидуалдык), дүйнө тааным (бул инсанды эмоционалдык түрдө кабыл алуу же четке кагуу кирет) жана дүйнөгө болгон мамилеси (бар болгонго тигил же бул баа берүүнү болжолдоо) жана чындыгында диний дүйнө көз караштын негизги функциясы болуп саналат.

Үчүнчү функция компенсациялык болуп саналат, ал диндин жардамы менен адам социалдык жана психологиялык көйгөйлөр менен күрөшүүдө, жашоодо аны көп каптаган чыңалуудан, тынчтануудан, жеңилдикти сезүүдөн турат. Бул функцияга байланыштуу айта кете турган нерсе, диндин ар дайым өзгөчө тартуусу анын алгач адамдын жан дүйнөсү өлбөс деген позициясында турганы жана азыр да туруп келе жаткандыгы, ошол эле учурда илимдин толук билимге ээ болбогондугу менен берилген жашоо жана өлүм, ошондой эле жандын өлбөстүгү же анын пайдасына далилдер бири-бирин жокко чыгарган жоболордун эч бирин талап кылбайт. Психологиялык жактан илим динден, аны менен бирге адамдын табигый жашоого болгон каалоосуна, өлүмдөн коркууга негизделген диний дүйнө көз карашына жана аң-сезимине жеңилет. Заманбап илим абсолюттук ишеничтүүлүк жана ынандыруучулук менен жокко чыгарууга, же тескерисинче, Кудайдын бар экенин далилдей турган каражаттарга жана мүмкүнчүлүктөргө ээ эмес, эгерде акыркысы абсолюттук, бардык жерде жана бардыгын камтыган рух катары түшүнүлсө, ал көпчүлүк адамдар түшүнгөндөй. диндер.

Ал эми адеп-ахлакка келсек, ал белгилүү бир деңгээлде компенсациялык функцияны да аткарат, бирок динден айырмаланып, эң жогорку бийлик болгон Кудайга кайрылбайт. Көбүнчө ал белгилүү каада-салттарды, коомдо жакшылык менен жамандыкты, адеп-ахлактуулук, өз ара жардамдашуу ж.б. айтсак болот. Ал эми турмушта динге ишенгендер бири-биринен ажыратууга аракет кылбастан, диний жана диний эмес компенсациялык функцияны колдонгон учурлар көп кездешет.

Төртүнчү функция коммуникативдик болуп саналат, ал диний жамааттын же уюмдун алкагында динге ишенгендердин баарлашуусун камсыз кылат. Адеп-ахлактуулук бул функцияны да аткарат, ал эреже катары, ар кандай диний көз караштарды карманса же Кудайга такыр ишенбесе, бир этностук топко, тапка, улутка, элге, социалдык топко ж.б.у.с. таандык болгон адамдардын көбүрөөк бөлүгүнө жайылтылат.

Бешинчи функция – интегративдик функция, ал бир ишенимди карманган адамдарды бириктирүү менен коомдун интеграциясынын жана социалдык туруктуулугунун фактору болуп саналат. Жеке адамдарды бирдиктүү организмге, жамаатка бириктирүү милдетине баш ийдирилген бул функция диний жамааттын же конфессиянын чегинде ишке ашат. «Чиркөөнүн болушу» деп жазган Б.Н. Чичерин, - динге ишенгендердин жалпы диний аң-сезимин сунуштайт, аларды бирдиктүү союзга бириктирет. Бул аркылуу дин адамдын жан дүйнөсүнүн ички элементи эле болбостон; ал коомдун же элдин кумулятивдик ишенимине айланып, бул коомдун Кудайды жана анын адамга болгон мамилесин элестеткен формасын билдирет. Бул позитивдүү диндердин маңызы. Бул жерде дин белгилүү бир мазмунга жана тарыхый мааниге ээ болот» [8, 243-б.]. Башка жагынан алганда, дин, анын ичинде, диний мамлекеттер аралык жана жарандык согуштар менен далилденип, бөлүүнүн күчтүү фактору катары кызмат кыла алат. Ошол эле учурда индивиддин диний аң-сезиминде жана жүрүм-турумунда бири-бирине дал келбеген карама-каршы тенденциялар байкалса, социалдык топтордо жана жалпы коомдо ар түрдүү, карама-каршы конфессиялар болсо, анда дин карама-каршы интегративдик, б.а ыдыратуучу, бөлүүчү функцияларды аткара баштайт. Мындай учурларда, эреже катары, бир ишенимди үгүттөгөн топтун ичиндеги ынтымак кескин жогорулайт. Дал ушул себептен улам, диний чыр-чатактар көбүнчө өзгөчө курчтугу жана келишпестик менен мүнөздөлөт. Экинчи жагынан, болмуштун конфликттик формалары диний аң-сезимдин көйгөйүн өзгөчө күч менен актуалдаштырууда, ал экстремалдык шарттарда туюмдук түрдө ишенимден колдоо издейт, ал кыйын мезгилден аман өтүүгө эң натыйжалуу жардам берет.

Ошентип, алтынчы функция – бул маданий функция, ал дин тигил же бул жол менен социалдык-маданий мурастарды сактоого жана өнүктүрүүгө шарт түзөт, ошол эле учурда өзү адамзат маданиятынын ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Бул функция адеп-ахлактуулукка да мүнөздүү. Маданиятты жалпысынан белгилүү бир адеп-ахлактык системадан тышкары элестетүү мүмкүн эмес.

Ошентип, сонунда айтарыбыз, дин менен адеп-ахлактуулук аткарган бир эле функциялар аларды жакындаштырып гана тим болбостон, көп учурда аларды белгилүү тарыхый шарттарда бир бүтүнгө бириктирет. Ошого жараша бүтүндөй бир диний жана адеп-ахлактык аң-сезимди бириктирет.

Адабияттар:

1. Ислам в Киргизии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Ислам_в_Киргизии
2. Как за последние 5 лет изменилось число больниц, школ и мечетей в Кыргызстане [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://kaktus.media/doc/424690_kak_za_poslednie_5 лет_izmenilos_chislo_bolnic_shkol_i_mechetey_v_kyrgyzstane.html

3. В Кыргызстане мечетей больше, чем общеобразовательных школ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://24.kg/obschestvo/95401_vkyrgyzstane_mechetey_bolshe_chem_obscheobrazovatelnyih_shkol/
 4. **Мукасов, С.М.** Традиции социально-философской мысли в духовной культуре кыргызского народа. [Текст] / С.М. Мукасов. – Бишкек: Илим, 1999. – 226 с.
 5. **Толстой, Л.Н.** Религия и нравственность [Текст] / Л.Н. Толстой // Полное собрание сочинений: в 90 т. – М., 1956. – Т. 39. – С. 3–26.
 6. Религия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Религия>
 7. **Новгородцев, П.И.** Об общественном идеале. [Текст] / П.И. Новгородцев. – М.: Пресса, 1991. – 640 с.
 8. **Чичерин, Б.Н.** Наука и религия. [Текст] / Б.Н. Чичерин. – М.: Республика, 1999. – 495 с.
-